

इन्द्रः, ७, १३, २३ ऐन्द्रो वृषाकपिः, २-६, ९-१०, १५-१८ इन्द्राणी। इन्द्रः। पङ्क्तिः

वि हि सोतो॒रसृक्षत॒ नेन्द्रं॑ देवममंसत।

यत्रामददृषाकपिर्यः पुष्टेषु मत्सखा विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०१

सोतोः- रसं निष्पादयितुम्। वि असृक्षत- विसृष्टः। इन्द्रं देवम्- ईशनाधिदैवतम्। न। अमंसत- मेनिरे। यत्र- तस्मिन् यज्ञे। पुष्टेषु- हव्येषु। अर्यः- आर्यः। मत्सखा- मम सुहृत्। वृषाकपिः। अमदत्- तुष्टो भवति। इन्द्रः। विश्वस्मात्- सर्वस्मात्। उत्तरः- उत्तमः। इन्द्र आत्मावरणभेदको बलाधिदेवता परमैश्वर्यदेवता। मेधाया बलमिन्द्रः। वृषाकपिस्तु तदधरांशो प्राणमयकोशस्थबलोद्यमाद्यधिदेवता। अत्यन्तमेधाबलस्य प्राणमयकोशस्थनिकृष्टांशाश्चलनचापल्यादिगुणाः। त एव वृषाकपिः। इन्द्रस्य निकृष्टांशमेव इन्द्रमिति मत्वा पूजयन्ति साधारणजनाः। तस्मादेव नेन्द्रं देवममंसतेत्युच्यते। तथापि इन्द्रस्य श्रेष्ठ्ये न हानिर्भवतीति कारणेन विश्वस्मादिन्द्र उत्तर इत्युच्यते ॥१॥

परा॒ हीन्द्र॒ धावसि॒ वृषाकपेरति॒ व्यथिः॑।

नो अह॒ प्र विन्दस्यन्यत्र॒ सोमपीतये॒ विश्वस्मादिन्द्र॒ उत्तरः॑ ॥ १०.०८६.०२

मेधाबलस्य स्वनिकृष्टांशभूते प्राणबले स्नेहं वर्णयति। इन्द्र- परमेश्वर। अति व्यथिः- चलितः सन्। वृषाकपेः- वृषाकपिमेव। परा धावसि- प्रतिगच्छसि। सोमपीतये- रसानुभूतये। अन्यत्र- इतरत्र। नो अह- नैव च। प्र विन्दसि- प्रगच्छसि ॥२॥

किम॒यं त्वां वृषाकपिश्चकार॒ हरितो॒ मृगः॑।

यस्मा॑ इरस्यसीदु न्वश्यो वा पुष्टिमद्वसु विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०३

हरितो मृगः- मर्कटः। अयम्- एषः। वृषाकपिः। त्वाम्। किम्। चकार- अकरोत्। अर्यः- उदारः सन्। यस्मै- वृषाकपये। पुष्टिम् वसु- पुष्टियुक्तसम्पदम्। इरस्यसि- प्रयच्छसि ॥३॥

यमिमं त्वं वृषाकपिं प्रियमिन्द्राभिरक्षसि।

श्वा न्वस्य जम्भिषदपि कर्णे वराहयुर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०४

इन्द्र । यम् । इमम्- एनम् । वृषाकपिम् । प्रियम् । त्वम् । अभिरक्षसि- पालयसि । एनम् । वराहयुः
श्वा- मेघापेक्षो ग्रीष्मदग्धः श्वा । वराहो मेघः । ग्रीष्मदग्धस्य शुनः अत्यन्तक्रोधो भवति । तादृशः
श्वा । जम्भिषत्- भक्षयतु । अपि- अपि च । अस्य- एतस्य । कर्णे । नु- क्षिप्रं गृह्णातु ॥४॥

प्रिया तृष्टानि मे कपिव्यक्ता व्यदूषत ।

शिरो न्वस्य राविषं न सुगं दुष्कृते भुवं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०५

मे- मदर्थम् । तृष्टानि- तनूकृतानि । प्रिया- मत्प्रियाणि । व्यक्ता- व्यक्तानि । कपिः । व्यदूषत्-
दूषितवान् । अस्य- एतस्य । शिरः । नु- क्षिप्रम् । राविषम्- लुनीयाम् । दुष्कृते- दुष्टकर्मकारिणे ।
सुगम्- सुखमहम् । न । भुवम्- भवेयम् ॥५॥

न मत्स्त्री सुभसत्तरा न सुयाशुतरा भुवत् ।

न मत्प्रतिच्यवीयसी न सक्थ्युद्यमीयसी विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०६

मत्- मत्तः । सुभसत्तरा- सुयोनिः सुजघना वा । स्त्री- नारी । नास्ति । सुयाशुतरा- सुमैथुना । न
भुवत्- न भवति । मत्- मत्तः । प्रतिच्यवीयसी- च्यावयित्री । न भवति । सक्थ्युद्यमीयसी-
ऊरुगतसक्थिचालिका । न भवति । इदमिन्द्राण्या वचनम् । उपासक एवात्र इन्द्राणी ।
मैथुनरूपककल्पनकारणेनात्र उपासकस्य नारीत्वम् । अस्मिन् मैथुनरूपककल्पने इन्द्रः प्रियः पतिः ।
तदुपासक इन्द्राणीरूपकस्तद्वयिता । किमर्थमत्र मैथुनरूपककल्पनम् । आत्मानुभवमृषयो वैदिका हृदा
चक्रुः । तमेव विचारविमर्शाभ्यां चक्रुर्वेदापेक्षया अर्वाचीनाः सूत्रभाष्यविदः । तन्त्रेषु तमेव प्राणैरवगन्तुं
यत्नः क्रियते । प्राणमयकोशे तदवतरणाय यतन्ते । दिव्यचेतनस्य प्राणमयकोशेऽवतरणस्य
रूपणभाषाशैली कामोद्रेकयुक्तैव भवति । तस्मिन्नुद्रेके कटुवचनानि च भवितुमर्हन्ति । तेषु वाच्यार्थो
न ग्रहीतव्यः । श्वा न्वस्य जम्भिषदित्याद्यपि प्रेमपूर्वमेव लीलयोच्यते । कामोद्रेकस्तु प्राणमयकोशे
आध्यात्मिकानुभवस्य रूपणभाषाशैली यथा गीतगोविन्दादिषु ॥६॥

उवे अम्ब सुलाभिके यथैवाङ्ग भविष्यति ।

भसन्मे अम्ब सक्थि मे शिरौ मे वीव हृष्यति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०७

सुलाभिके- शोभनलाभे । अम्ब । यथा वदसि तथा । भविष्यति- भवेत् । मे- मम । भसत् । सक्थि ।
शिरः । वीव- पक्षीव । हृष्यति- मोदते ॥७॥

किं सुबाहो स्वङ्गुरे पृथुष्टो पृथुजाघने ।

किं शूरपत्नि नस्त्वमभ्यमीषि वृषाकपिं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०८

सुबाहो- शोभनबाहो । स्वङ्गुरे- शोभनाङ्गुलिके । पृथुष्टो- पृथुभावे । पृथुजाघने- पृथुजघने ।
शूरपत्नि- वीरपत्नि । किम् । नः- अस्मदीयम् । वृषाकपिम् । अभ्यमीषि- अभिक्रुध्यसि ॥८॥

अवीरामिव मामयं शरारुरुभि मन्यते ।

उताहमस्मि वीरिणीन्द्रपत्नी मरुत्सखा विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.०९

माम् । अयम्- एषः । शरारुः- घातकः । अवीरामिव- वीर्यरहितामिव । मन्यते- जानाति । उत-
अपि च । अहम् । वीरिणी- वीर्यसम्पन्ना । इन्द्रपत्नी- इन्द्राणी । मरुत्सखा- मरुतां प्राणविशेषाणां
सखी । अस्मि- भवामि ॥९॥

संहोत्रं स्म पुरा नारी समनं वाव गच्छति ।

वेधा ऋतस्य वीरिणीन्द्रपत्नी महीयते विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१०

पुरा- पुरातनकालतः । नारी- स्त्री । संहोत्रम्- आर्त्विज्यम् । समनं वा- सङ्ग्रामं वा । अव गच्छति-
गच्छति । ऋतस्य- प्रकृतिनियत्याः । वेधाः- विधात्री इयं नारी । विधात्री मेधाविनी वा । वीरिणी-
वीर्यसम्पन्ना । इन्द्रपत्नी- इन्द्राणी । महीयते- प्रशंस्यते ॥१०॥

इन्द्राणीमासु नारीषु सुभगामहमश्रवम् ।

नह्यस्या अपरं च न जरसा मरते पतिर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.११

आसु- एतासु । नारीषु- स्त्रीषु । इन्द्राणीम्- इन्द्रपत्नीम् । सुभगाम्- सौभाग्यवतीम् । अहम् ।
अश्रवम्- अशृणवम् । अस्याः- एतस्याः । पतिः- भर्ता । अपरं च न- अपरं भूतजातमिव । जरसा-
वार्धक्येन । न मरते- न म्रियते ॥११॥

नाहमिन्द्राणि रारण सख्युर्वृषाकपेर्ऋते ।

यस्येदमप्यं हविः प्रियं देवेषु गच्छति विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१२

इन्द्राणि- इन्द्रपत्नि । सख्युः- मित्रम् । वृषाकपेः- वृषाकपिम् । ऋते- विना । अहम् । न ररण- न रमे । यस्य । इदम्- एतत् । अप्यम्- अम्मयं जीवोदकमयम् । हविः- हव्यम् । प्रियम् । देवेषु- देवतासु । गच्छति ॥१२॥

वृषाकपायि रेवति सुपुत्र आदु सुस्तुषे ।

घसत्त इन्द्र उक्षणः प्रियं काचित्करं हविर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१३

वृषाकपायि । रेवति- सम्पद्वति । सुपुत्रे- शोभनवत्से । आदु- अथ । सुस्तुषे- साधु सम्भक्ति । साधु सानिनीति यास्कः । ते- तव । इन्द्रः । उक्षणः- सेक्तृणाम् । प्रियम् । काचित्करम्- सुखाचयकरं सुखकरमिति यास्कः । कं सुखम् । तस्याचित् सङ्घः । तत्करमिति सायणः । हविः- हव्यम् । घसत्- प्राश्नातु ॥१३॥

उक्षणो हि मे पञ्चदश साकं पचन्ति विंशतिम् ।

उताहमग्नि पीव इदुभा कुक्षी पृणन्ति मे विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१४

मे- मदर्थम् । पञ्चदश विंशतिं उक्षणः- प्रभूतसेक्तृन् सोमान् । पचन्ति- पक्वं कुर्वन्ति । हि- खलु । उत- अपि च । अहम् । अग्नि- भक्षयामि । पीवः- पुष्टो भवामि । उभा कुक्षी- उभौ कुक्षी । मे- मम । पृणन्ति- पूरयन्ति ॥१४॥

वृषभो न तिग्मशृङ्गोऽन्तर्यूथेषु रोरुवत् ।

मन्थस्त इन्द्र शं हृदे यं ते सुनोति भावयुर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१५

तिग्मशृङ्गः - तीक्ष्णशृङ्गः । वृषभः । न- यथा । यूथेषु- गवाम् । अन्तः- मध्ये । रोरुवत्- गर्जति । तथा । इन्द्र- ईशनाधिदैवत । ते- तव । हृदे- हृदयाय । मन्थः- मथनतः । शम्- मङ्गलं भवतु । यम्- यं रसम् । ते- त्वदर्थम् । भावयुः- भावकामः । सुनोति- निष्पादयति तमनुभवतु ॥१५॥

न सेशे यस्य रम्बतेऽन्तरा सक्थ्या३ कर्पूत ।

सेदीशे यस्य रोमशं निषेदुषो विजृम्भते विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१६

न सेशे यस्य रोमशं निषेदुषौ विजृम्भते।

सेदीशे यस्य रम्बतेऽन्तरा सक्थ्या३ कपृद्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१७

यस्य । कपृत्- शेषः । सक्थ्या अन्तरा- सक्थिनी अन्तरा । रम्बते- लम्बते । सः । न ईशे- न मैथुनाय ईष्टे । यस्य । निषेदुषः- शयानस्य । रोमशम्- उपस्थम् । विजृम्भते- विवृतं भवति । सः । इत्- एव । ईशे- मैथुनाय ईष्टे ॥ १६-१७ ॥

अयमिन्द्र वृषाकपिः परस्वन्तं हतं विदत्।

असिं सूनां नवं चरुमादेधस्यान आचितं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१८

इन्द्र । अयम्- एषः । वृषाकपिः । परस्वन्तम्- परस्वहारकम् । हतम् । विदत्- विन्दतु । असिम्- खड्गम् । सूनाम्- शत्रुवधम् । प्रसूतिं वा । षूङ् प्राणिप्रसवे । नवं चरुम् । आत्- अथ । एधस्य आचितं अनः- काष्ठपूर्णशकटम् । विन्दतु ॥ १८ ॥

अयमेमि विचाकशद्विचिन्वन्दासमार्यम्।

पिबामि पाकसुत्वनोऽभि धीरमचाकशं विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.१९

दासमार्यम् । विचाकशत्- पश्यन् । विचिन्वन्- अन्विष्यन् । अयम्- एषोहम् । एमि- आगच्छामि । पाकसुत्वनः- रसनिष्पादकस्य रसम् । पिबामि- अनुभवामि । धीरम्- धारणाकुशलम् । अभि चाकशम्- अभिपश्यामि ॥ १९ ॥

धन्वं च यत्कृन्तत्रं च कति स्वित्ता वि योजना।

नेदीयसो वृषाकपेऽस्तमेहि गृह्णोऽप विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.२०

यत्- यः । कृन्तत्रम्- कर्तनीयं तर्तव्यमिति भावः । सः- तत् । धन्व- अन्तरिक्षम् । कति स्वित्- कति । ता- तानि । योजना- योजनानि सन्ति । नेदीयसः- समीपस्थानात् । वृषाकपे । अस्तमेहि- त्वद्गृहं गच्छ । गृहान्- अस्मत्सदनानि । अप- आगच्छ ॥ २० ॥

पुनरेहि वृषाकपे सुविता कल्पयावहै।

य एष स्वप्नं शनोऽस्तमेषि पथा पुनर्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.२१

वृषाकपे । पुनरोहि- पुनरागच्छ । सुविता- कल्याणानि । कल्पयावहै- अहमिन्द्राणी च कुर्याव । यः ।
एषः- अयम् । स्वप्ननशनः- स्वापनाशनः । तेन । पथा- मार्गेण । अस्तम्- गृहम् । एषि- गच्छ ।
इदमिन्द्रवचनम् । यद्यपि मेधाबलस्याध्यात्मसाधने चापल्यादिलक्षणयुक्तं प्राणमयस्थबलं स्वनिकृष्टं
क्वचिदपेक्षितं तथापि तेनानासक्तिरावश्यकी । तस्मादेव इन्द्रेण वृषाकपेर्दूरप्रापणम् ॥२१॥

यदुदञ्चो वृषाकपे गृहमिन्द्राजगन्तन ।

क१ स्य पुल्वघो मृगः कर्मगञ्जनयोपनो विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.२२

वृषाकपे । इन्द्र । यत्- यदा । उदञ्चः- उद्गमिनः सन्तः । गृहम्- सदनम् । अजगन्त- आगच्छत ।
तदा । पुल्वघः- बह्वादीति यास्कः । मृगः- मर्कटः । सः । जनयोपनः- जनमोदयिता । क्व- कुत्र ।
कम्- कं वा देशम् । अगन्- अगच्छत् ॥२२॥

पर्शुर्हं नाम मानवी साकं संसूव विंशतिम् ।

भद्रं भलं त्यस्या अभूद्यस्या उदरमामयद्विश्वस्मादिन्द्र उत्तरः ॥ १०.०८६.२३

पर्शुर्ह नाम- परशुर्नारीरूपेणात्रोच्यते । सा विवेकप्रतीकभूता भेदनात् । तस्मादेव सा मानवी । मन
ज्ञाने । मन अवबोधे । मानवी- मनुजा ज्ञानजा अवबोधजेत्यर्थः । साकम्- युगपदेव । विंशतिम्-
प्रभूतम् । संसूव- सोमं रसं संसर्ज । साकं पचन्ति विंशतिमिति श्रुतेः । भल- हे भेदक ।
भलतिर्भेदनकर्मा । यस्याः- यस्याः पर्शोः कारणात् । उदरम् । आमयत्- पुष्टमभवत् । रसः
सम्यगनुभूत इति भावः । उताहमग्नि पीव इदुभा कुक्षी पृणन्तीति श्रुतेः । त्यस्याः- तस्याः । भद्रम्-
मङ्गलम् । अभूत्- अभवत् ॥२३॥